

УДК 2-732.3(477.73)
DOI: 10.26661/swfh-2017-49-013

Т. Г. Савчук

З'їзд ДУХОВЕНСТВА ТА МИРЯН МИКОЛАЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ СИНОДАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ (22–23 ЛИПНЯ 1927 р.): АНАТОМІЯ ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ

Обґрунтовано актуальність дослідження регіональної специфіки розгортання обновленських конфесій. Розглянуто діяльність у 1927 р. з'їзду духовенства та мирян Миколаївської єпархії Синодальної церкви. Визначено головних дієвих осіб, показано зв'язок церковного керівництва та єпархії, з'ясовано характер розвитку Синодальної церкви в окремій Миколаївській єпархії у 1920-ті рр. Звернено увагу на поширення “новояза” в церковному середовищі. Підкреслено щире прагнення діячів конфесії до розгортання Синодальної церкви. Пояснено причини, які заважали реалізації принципів соборноправності, українізації в житті церкви.

Ключові слова: Синодальна церква, Миколаївська єпархія, з'їзд, духовенство, віруючі, соборноправність.

Історія православних церков в Україні доби тоталітаризму викликає постійну зацікавленість. Аналіз історіографії проблемного поля розвитку православного життя в 1920–30-х рр. засвідчує про формування різних напрямків у висвітленні теми. Пріоритетними у вивченні є церковно-державні відносини, репресії проти конфесій та їх діячів, церковний розкол. Історії різних православних конфесій в ті часи присвячені роботи А. Білан, С. Жилюка, А. Зінченка, О. Ігнатуші, І. Преловської, О. Тригуба. Зокрема, А. Білан, С. Жилюк, О. Тригуб, підготували спеціальні дослідження становлення обновленських церков в Україні. А. Білан у кандидатській дисертації звернула увагу передусім на роль державного фактору в організації обновленських церков [1]. На відміну від А. Білан, С. Жилюк та О. Тригуб вивчали ідейні засади, практичну діяльність обновленських інституцій [2, 3]. Дослідники одностайні в тому, що більшість прагнень українських обновленців – автокефалія, українізація, соборноправність – виявилися, як правило, декларацією.

Серед причин, що завадили реалізації ідеалів українського обновлення, справедливо виділяються: стійкі традиції канонічного православ'я, перехід більшовицької партії від підтримки обновлення до нещадної боротьби з усіма конфесіями. Ці фактори визначили долю обновленських конфесій, зокрема Синодальної церкви в загальноукраїнському масштабі.

Регіональна специфіка розгортання обновленських конфесій залишається малодослідженою. У даній статті спробуємо розглянути діяльність у 1927 р. з'їзду духовенства та мирян Миколаївської єпархії Синодальної церкви, матеріали якого зберігаються у фонді адміністративного відділу Миколаївського окружного виконавчого комітету (ф.р. 118) Державного архіву Миколаївської області. Аналіз роботи єпархіального з'їзду надасть можливість збагнути анатомію внутрішньоцерковного життя, зрозуміти наскільки щиро переймалося духовенство та віруючі справами оновлення конфесійного устрою, виявити головних дійових осіб, побачити зв'язок церковного керівництва та єпархії, і відповідно з'ясувати динаміку та характер розвитку Синодальної церкви в окремій Миколаївській єпархії, яка була типовою на тлі конфесійного життя південноукраїнського регіону, але значно відрізнялася від центральних, північних єпархій.

З'їзд духовенства та мирян Миколаївської єпархії відбувся 22-23 липня 1927 р. у кафедральному Ново-Купецькому соборі в Миколаєві. На з'їзд зібралося 105 делегатів. Повною мірою представлено було інтереси не тільки кліру, а й пересічних вірян. Промовистим є склад учасників з'їзду: 58 делегатів від духовенства, 47 – від мирян. Через хворобу єпископ Миколаївський Рафаїл не зміг очолити зібрання. Головував на з'їзді митрополит Одеський Ювеналій [4, арк.263].

Представництво вірян повною мірою забезпечено й у президії – три представники від духовенства та три від вірян, та під час обрання фінансової ревізійної комісії (у її складі – два протоієреї і два мирянина) [4, арк.263-265 зв.]. Отже, формальний склад учасників з'їзду демонстрував бажання дотриматися принципу соборноправності.

Перед початком роботи з'їзду за традицією проведено молебень за участі авторитетних представників духовенства – митрополита Одеського Ювеналія та найстарших протоієреїв. За пропозицією голови з'їзду делегати прийняли рішення надіслати телеграму з проханням про молитви та благословення на адресу голови Всеукраїнського Священного Синоду митрополита Пимена [4, арк.263 зв].

Показово, що ніяких телеграм на адресу радянського уряду, окружних відділів чи висловлювань вдячності за можливість проведення з'їзду не виголошувалося. Це опосередковано вказує на відсутність заповлітзованості цієї церкви, яка відмічалася в першій половині 1920-х рр.

Однак, протокол доповідей з'їзду мав на собі відбиток часу. У лексиці зустрічаємо і радянський “новояз”. Промовистими є висловлювання: “закликає пастирів та мирян до продовження успішної боротьби за Синодальну церкву з її ворогами: безбожжям, тихонівщиною, липківством, сектантством”, “значна частина часу та енергії йшла на боротьбу з анархічним виступом...”, “реакційний елемент”, “слабке врахування духовних сил противника”, “паразитуючи на церковному організмі” [4, арк.264-267].

Мілітаризація мови ставала ознакою мовного дискурсу того часу, і мова духовенства теж почала “засмічуватися”. Показово, що згадувані “вороги” Синодальної церкви – “тихонівщина”, “липківство”, “сектантство” – саме так фігурують у звітах окружних партійних комітетів, у документації Відділу культів НКВС, на сторінках радянської преси.

Формулювання питань, винесених на порядок денний, мало ключовий і традиційний характер для життя конфесії. Саме цим питанням приділялася головна увага й керівництвом Синодальної церкви [3, с.102].

Порядок денний включав такі питання: доповідь про загальне становище християнства у світовому масштабі (доповідач митрополит Ювеналій); доповідь про предсоборні засідання у травні 1927 р. у Харкові (доповідач протоієрей В. Шингарев); звіт про стан Миколаївської єпархії, про діяльність Миколаївського єпархіального управління за звітний рік (секретар управління, протоієрей І. Успенський); доповіді благочинних про церковне життя за рік; місіонерська доповідь (благочинник, протоієрей І. Смірнов); доповідь про засоби підняття церковної дисципліни (протоієрей Т. Козловський); доповідь про регентські курси; доповідь про засоби покращення матеріального стану духовенства; фінансовий звіт єпархіального управління; кошторис на майбутній рік; вибори членів єпархіального управління [4, арк.263 зв.].

У першій доповіді характеризувалося становище християнських церков у світі. Окреслювалися проблеми православної, католицької, протестантських конфесій. Відзначені такі тенденції розвитку релігій, як поширення синтезу релігійних вчень у світі, релігійний індуферентизм серед селян та робітників [4, арк.264].

Митрополит Ювеналій окремо звернув увагу на розвиток за кордоном Синодальної церкви, зазначаючи про велику кількість обновленських парафій, про визнання Ієрусалимським патріархатом Російського Священного Синоду, про визнання урядом Франції та США Синодальної церкви. Відповідно говорилося і про успіхи церкви в СРСР. Зокрема, згадувалися діяльність Вищої богословської школи, видавництва журналів [4, арк.264-264 зв.].

Структурованість доповіді, змістовне наповнення вказують на велику обізнаність її автора, його підготовленість. Окремий розгляд у промові становища Синодальної церкви у світі, відповідне розставлення акцентів продиктоване бажанням показати духовенству, вірянам впливовість цієї церкви, її динаміку, і тим самим ще раз переконати їх у правильному рішенні приєднатися до обновленської течії.

Промовистими є згадувані назви церкви, зафіксовані в стенограмі з'їзду. Вони чітко вказують на ідентифікацію прибічників Синодальної церкви в конфесійному середовищі.

В історичній літературі цій церкві закидається провина в тому, що її діячі прагнули відмежуватися від генетичного зв'язку з колишньою групою “Жива церква”, і через це навіть уникали назви “обновленці”, натомість називали себе синодалами [3, с.105]. Ця теза матеріалами з'їзду може бути підтверджена лише частково. У стенограмі використовувалися терміни “обновленські парафії”, “обновленські заслуги”, “як старий обновленець” в контексті виділення специфіки своєї церкви посеред інших православних конфесій, для позначення участі в церковних реформах. У той же час автори стенограми послуговувалися і термінами “синодальна орієнтація”, “Синодальна церковна влада”, “синодальні парафії” здебільшого, коли мова йшла про конкретно Синодальну церкву [4, арк.264-269 зв.].

На цьому з'їзді звітувалися про життя єпархії за 1926–1927 рр. – це “золотий період” у розвитку Синодальної церкви. І доповідь члена-секретаря Миколаївського єпархіального управління І. Успенського це підтвердила. За звітний період єпархія змогла зберегти усі 62 парафії. Окрім того, до Синодальної церкви перейшла парафія Українського Екзархату Російської православної церкви, що знаходилася при лікарні в Миколаєві. Таким чином, на липень 1927 р. діяло 63 парафії при 63 церквах [4, арк.265].

З огляду на те, що доповідачі з питань матеріального становища духовенства та організації регентських курсів не прибули, протоієрей І. Успенський звернувся і до цих проблем. Він відзначив, що через складний матеріальний стан духовенства зовсім не відбувалося поповнення духовної верстви. Особливо відчувалася, на думку протоієрея, нестача псаломщиків та регентів.

Ці проблеми були ознакою життя всіх церков того часу. Недостатнє матеріальне забезпечення дійсно ускладнювало життєдіяльність священиків та заважало повноцінному виконанню їхніх обов'язків. Загроза жалюгідного існування змушувала духовенство знімати сан та шукати інші засоби для існування.

Доповідач, шукаючи вихід із цього становища, запропонував розвивати нові форми забезпечення духовенства: одноразові, щомісячні виплати грошової допомоги від громад, організація кас взаємодопомоги [4, арк.265].

На вечірньому засіданні за браком часу відмовилися від оголошення виступів благочинних та заслухали доповідь єпархіального благочинника, протоієрея І. Смирнова [4, арк.265 зв.-268 зв.]. Якщо доповідь протоієрея І. Успенського фрагментарно, формально схарактеризувала кількісні параметри церкви, то І. Смирнов вказав на низку суттєвих проблем, що заважають якісному розвитку Синодальної церкви. Протоієрей наголосив на фактах переходу православних вірян до сектантства та назвав причини цього явища. Серед внутрішньо-церковних він виокремив, зокрема, формально-обрядовий характер благочестя, роз'єднаність кліру та мирян, слабку місіонерську підготовку рядового парафіяльного духовенства, недостатність знання Слова Божого, зниження рівня культури священнослужителів, відсутність духовної літератури, незрозуміле для багатьох церковнослов'янське богослужіння, “суха” молитва та проповідь, квалітивне, незрозуміле церковне читання, порушення богослужбової храмової дисципліни. Серед суспільно-політичних справедливо назвав такі, як позбавлення православної церкви підтримки з боку держави, важке правове та матеріальне становище православного духовенства, брак добре підготовлених псаломщиків та регентів, відхід кліру від суспільного життя, релігійний індуферентизм.

Із доповіді дізнаємося про постійні поїздки протоієрея у різні церкви єпархії. Благовісник не лише відвідав синодальні парафії, а й зустрівся з вірянами та священиками Українського Екзархату РПЦ, Української автокефальної православної церкви, друкував апологетичні статті в журналі "Український благовісник".

Отже, схарактеризована місіонерська діяльність показує, що ця церква на єпархіальному рівні завдяки таким ревним діячам, як протоієрей І. Смирнов, прагнула до розвитку.

Доповідач розкритикував діяльність єпархіального управління, яке, на його думку, значно перешкоджало ефективній місіонерській праці. Основна причина негараздів вбачалася протоієреєм у нехтуванні засадами соборноправності, у перетворенні єпархіального управління на "стару консисторію". Закидалася єпархіальному управлінню провина в тому, що воно не враховувало інтереси парафіяльних громад, благочинницьких рад. Як висновок, констатувалася "розбіжність і неузгодженість всередині самого Управління, розбіжність у думках, порушення солідарності, відсутність дружньої турботи, підвищена нервозність" [4, арк.268 зв.].

Звинувачення були досить доречними, бо навіть на цьому з'їзді під приводом браку часу відмовилися заслухати доповіді благочинних, які мали донести до церковної єпархіальної влади прагнення вірян.

У цілому миряни не брали участі в діяльності з'їзду. Доповіді виголошували лише представники кліру. З 47 мирян спробував подискутувати лише один – Шалихов. Однак через "різкі та грубі висловлювання" після зауваження голови, членів з'їзду, та попередження представника влади, його позбавили слова [4, арк.269].

Говорити про байдужість мирян не доводиться, бо в доповіді благовісник І. Смирнов говорив про бажання вірян брати участь у церковному житті. Однак, з одного боку, на мирян тиснув авторитет духовенства, за яким віковично залишалося останнє слово, з іншого – вище духовенство єпархії стримувало ініціативу. Саме це становище змушувало І. Смирнова закликати на з'їзді єпархіальне управління "залучати широкі церковні кола духовенства та мирян до церковного життя, зацікавлювати їх церковними суспільними питаннями, виховувати у віруючих масах дух солідарності та активності" [4, арк.270].

Про зосередження влади в руках духовенства, і передусім голови єпархіального управління єпископа Миколаївського Рафаїла, свідчив і звіт ревізійної комісії. Комісія перевірила документацію записів прибутку та видатків, і встановила, що залишилося не витраченими 380 р. 17 к. Однак скарбник не зміг представити цю суму комісії, пояснивши, що гроші знаходяться на збереженні і в повному розпорядженні голови єпархіального управління. У проханні пред'явити гроші комісії було відмовлено. Натомість єпископ передав через скарбника записку наступного змісту: "Гроші, що залишилися на 1 липня, згідно з прибутково-видатковою книгою, є в наявності. Єпископ Рафаїл. 23 липня 1927 р." [4, арк.270 зв.]. Фактично єпископ, голова єпархіального управління, проігнорував вимоги колегіального органу – ревізійної комісії.

Зміст доповідей та їх обговорення вказали на відсутність єдності серед членів єпархіального управління та духовенства, вірян єпархії. Присутній на з'їзді член Синоду, один із ідеологів розбудови Синодальної церкви професор О. І. Покровський цілком справедливо визначив причину конфліктів в єпархії – "викривлення принципів православної соборноправності" [4, арк.271 зв.]. За його переконанням, православне розуміння соборноправності – це "поєднання авторитету ієрархії із розумною свободою церковного товариства" [4, арк.271 зв.]. Професор О. І. Покровський наголосив, що в Миколаївській єпархії церковна громадськість дозволяла собі розширене тлумачення соборноправності, виходила за межі дозволеного, виявляла неповагу до "ієрархічного начала", у той же час духовенство занадто ревно оберігало свою гідність і не враховувало інтересів громадськості.

Саме виступ професора О. І. Покровського було взято за основу резолюції з'їзду. У документі визначалося за необхідне: виховувати в церковно-суспільних колах повагу до єпископа; поважно ставитися до інтересів благочинницьких рад, правлінь релігійних громад і враховувати їх духовенством; розмежувати функції членів єпархіального управління, не накладати на представників духовенства адміністративних повноважень. Окрім того, планувалося реформувати діяльність єпархіального з'їзду за зразком багатьох єпархій. Передбачалося діяльність двох виборчих колегій: одна ("малий президиум") буде діяти постійно (у складі єпархіального управління), а інша – збиратися не менш як три-чотири рази на рік, здійснюючи контроль, керівництво над діяльністю першої колегії [4, арк.272-272 зв.].

Більш розлога та конкретна резолюція (18 пунктів) щодо доповіді місіонерського благовісника окреслювала шляхи для успішного розвитку церкви. Запропоновані засоби можна назвати дещо революційними для православної церкви, зовсім складені у протестантському дусі. Зокрема, мова йшла про те, щоб вивчати Слово Боже по домівках вірян, оживити молитву, проповідь та богослужіння їх активною участю; популяризувати духовні співи в позабогослужбовий час у домашній обстановці.

Аналіз матеріалів з'їзду переконує в тому, що українізація церкви в цій єпархії зазнала фіаско. Причина неможливості виконати одне з головних рішень Другого Всеукраїнського Помісного Собору (1925 р.) полягає у відсутності духовенства, яке б знало українську мову [4, арк.269 зв.]. Крім того, мабуть, не було й бажання у духовенства єпархії вивчати мову, сприяти її поширенню в богослужбовій практиці, оскільки ніяких курсів, заходів, які б здолали цю проблему, запропоновано не було. Це й не дивно, бо сам керівник єпархії – єпископ Рафаїл прибув з Муромської єпархії [2, с.187]. Не дивує і російська мова стенографування засідань з'їзду.

Таким чином, оголошений порядок денний віддзеркалював актуальні для церкви проблеми того часу, вказував на зв'язок вищого керівництва з діяльністю церкви на місцях. Усвідомлення духовенством проблем церковного життя, окреслення шляхів виправлення становища ще раз підтверджує думку про бажання рухатися вперед та покращувати церковне життя. Синодальна церква кооптувалася ідейними вірянами, які чітко ідентифікували свою приналежність до реформаторського церковного життя, але на Миколаївщині їх

активність гальмувалася через консервативність єпархіального керівництва, відкидаючи церкву до царських часів. Ці відносини в поєднанні з курсом більшовицької влади не дали можливість повною мірою реалізувати серйозні наміри Синодальної церкви.

Джерела та література

1. Білан А.І. Обновленський рух в Україні 20–30-х рр. XX ст.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2005. – 275 с.
2. Жилюк С.І. Обновленська церква в Україні (1922–1928). – Рівне : РДГУ, 2002. – 384 с.
3. Тригуб О. Розкол Російської православної церкви в Україні (1922-39 рр.): між державним політичним управлінням та реформацією: Монографія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 300 с.
4. Державний архів Миколаївської області. – ф.р. 118, оп. 2, спр. 281, 461 арк.

Savchuk T. The congress of the clergy and laity of the Mykolayiv diocese of the Synodal church (July 22-23, 1927): anatomy of the church life

The relevance of the study of the regional specifics of the deployment of renewal of the renovated confessions was substantiated. The activity of the congress of the clergy and laity of the Mykolayiv diocese of the Synodal church was considered in 1927. The announced agenda reflected the current problems of the church, pointing to the relation of the senior leadership with the activities of the church in places. The agenda included the following issues: the general situation of Christianity on a global scale; the pre-council meeting in May 1927 in Kharkiv; the report on the status of the Mykolayiv diocese, the activities of the Diocesan Administration in Mykolayiv for the reporting year; the reports of the eleemosynary about the church life for the year; the missionary report; the report on the means of raising of the church discipline; the regent courses; the means to improve the financial situation of the clergy; the financial report of the diocesan administration; the estimate for the next year; the election of members of the Diocesan Administration. Attention was drawn to the spread of "newspeak" in the church environment. The lack of politicization of the confession was deduced. Analysis of the materials of the congress allows us to draw conclusions about the sincere desire of the denominators to deploy the Synodal church. Awareness of the problems of the church life, the outline of the ways of rectifying the situation indicates a desire to move forward and improve the church life. The Synodal church was co-opted by the ideological believers who clearly identified their belonging to the reformed church life, but in Mykolayiv region their activity was hampered by the conservatism of the diocesan leadership. These relations, combined with the course of the Bolshevik government, did not allow the full realization of the serious intentions of the Synodal church.

Key words: Synodal church, Mykolayiv diocese, congress, clergy, believers, rule by the council.